

Vztah mezi citovou deprivací a šikanou

Zuzana Kőnigová

Bakalářská práce
2008

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2007/2008

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Zuzana KÖNIGOVÁ**

Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Vztah mezi citovou deprivací a šikanou.**

Zásady pro vypracování:

Zpracování teoretické části – charakteristika šikany, pojem citová deprivace, sociální faktory působící na dnešní mládež.

Zpracování praktické části – výzkum.

Zpracování výsledků výzkumu.

Závěry pro praxi.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

KOLÁŘ, M., Bolest šikanování. Praha: Portál, 2001, ISBN: 80-7178-513-X

KYRIACOU, CH., Řešení výchovných problémů ve škole. Praha: Portál, 2005, ISBN: 80-7178-945-3

MATĚJČEK, Z., Co děti nejvíce potřebují. Praha: Portál, 1994, ISBN: 80-7178-853-8

MATOUŠEK, O., Mládež a delikvence. Praha: Portál, 2003, ISBN: 80-7178-771-X

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. Praha: Portál, 2007, ISBN: 978-80-7367-313-0

ŠVEC, V., Pozvání do metodologie pedagogického výzkumu, pracovní sešit. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2006, ISBN: 80-7315-121-9

VÁGNEROVÁ, M., Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 2004, ISBN: 80-7178-802-3

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Miriam Švecová

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

8. ledna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. května 2008

Ve Zlíně dne 8. ledna 2008

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Jarmila Celá
ředitel ústavu

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá možnou souvislostí citové deprivace a vzniku šikany. Ať už hovoří o oběti či agresorovi, nastiňuje původ abnormálního chování. Zkoumá vzájemné vztahy rodinných příslušníků a analyzuje rodinné prostředí. Rovněž popisuje bezesporu závažný patologický jev, jakým je šikana. Konkrétně přibližuje šikanu ve škole. Praktická část práce se jednak opírá o kvalitativní výzkum v podobě vypracovaných případových studií několika žáků, jichž se šikana bezprostředně dotýká a také o kvantitativní výzkum, prováděný formou dotazníků, na druhém stupni základní školy.

Klíčová slova: rodina, emoce, podněty, psychické potřeby, agresivita, asociální chování

ABSTRACT

My bachelor thesis deals with possible relation between both emotional deprivation and the formation of bullying. On all accounts, whether it deals with the victim or the aggressor, it outlines the origin of abnormal behaviour. It studies mutual family relationships and analyses the family background. It also narrates an indisputably serious pathological phenomenon, which bullying stands for. It particularly focuses on school bullying. In the practical part of my thesis the results are supported by qualitative research in the form of an elaborate case study dealing with a few pupils with close relation to bullying, and by a quantitative survey as well, prosecuted at ground schools in the form of filling a questionnaire.

Keywords: family, emotion, investigation, mental requirements, aggressiveness, asocial behaviour

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Miriam Švecové za cenné rady, připomínky a čas, který věnovala této práci. Mé poděkování rovněž patří i mému příteli za velkou podporu.

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je původní a zpracovala jsem ji samostatně. Prohlašuji, že jsem použila pouze literaturu uvedenou v příloženém seznamu, a že citace použitých pramenů je úplná.

Ve Zlíně dne 20. května 2008

Zuzana Kónigová

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 RODINA	11
1.1 DÍTĚ	11
1.1.1 Dítě jako součást rodiny.....	12
1.1.2 Dítě jako oběť psychického ubližování	12
1.2 VLIV RODIČOVSKÉ VÝCHOVY NA DÍTĚ	13
2 ŠIKANA JAKO SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOUVISLOSTI JEJÍHO VZNIKU	15
2.1 NEJČASTĚJŠÍ ZPŮSOBY VYROVNÁNÍ S RŮZNOU MÍROU ZÁTĚŽOVÝCH REAKCÍ U DĚTÍ.....	16
2.2 DEPRIVACE.....	18
2.2.1 Citová deprivace	18
2.2.2 Důsledky citové deprivace	19
2.2.3 Citová subdeprivace.....	20
2.2.4 Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (CAN).....	20
2.3 ŠIKANA.....	22
2.3.1 Projevy šikany	23
2.3.2 Faktory podporující šikanu	23
2.3.3 Oběť	24
2.3.4 Agresor.....	24
2.3.5 Šikana ve škole	27
3 PUBLIKOVANÉ PRÁCE A VÝZKUMY	28
II PRAKTICKÁ ČÁST	29
4 VYMEZENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU	30
4.1 MOTIVACE VÝZKUMU	30
5 VÝBĚR DRUHU VÝZKUMU	31
5.1 KVALITATIVNÍ VÝZKUM	31
5.2 KVANTITATIVNÍ VÝZKUM	31
5.3 VOLBA TECHNIKY KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	32
5.4 VÝBĚR RESPONDENTŮ, VÝZKUMNÝ TERÉN	32
5.5 REALIZACE.....	32
6 ZHODNOCENÍ VÝZKUMU	33
6.1 KVALITATIVNÍ VÝZKUM – PŘÍPADOVÉ STUDIE	33
6.2 KVANTITATIVNÍ VÝZKUM	39
ZÁVĚR	46
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	47

SEZNAM OBRÁZKŮ	50
SEZNAM TABULEK.....	51
SEZNAM PŘÍLOH.....	52

ÚVOD

Mít dítě je radost. Platí to všude na světě. Děti jsou pokládány za něco téměř až posvátného. Jsou od toho, aby naplnily touhu dospělých po něčem krásném, roztomilém a čistém. Vnášejí do života rodiny nejen potěšení, lásku a něhu, ale jsou i zdrojem obav a starostí.

Vzájemný vztah rodičů a dětí se vyvíjí od prvopočátku. Začíná již v prenatálním období, tedy v době mezi početím a narozením dítěte. Rodiče do svých dětí vkládají naději, že v životě uskuteční to, čeho sami chtěli dosáhnout, co jim se samo z různých důvodů nepodařilo. Děti jsou kopiemi svých rodičů. Malé dítě chce poznávat vše kolem sebe. Jeho činnosti vycházejí prvotně z jeho potřeb a zájmů, nikoliv z požadavků okolí. Dítě rádo objevuje a zkoumá a této aktivitě věnuje mnohem více úsilí než skuteční badatelé. Na své cestě za poznáním je ochotné překonat řadu překážek. Kromě činností, které uspokojují některou z jeho potřeb, si dítě vybírá i takové, které dospělí shledávají pozitivními. Má to velký význam jak pro dítě, tak i pro vztah mezi dítětem a rodičem. V činnosti dítěte se zaručeně objeví nějaké nedostatky a chyby a vždy je třeba něco zlepšovat. Dospělí vytvářejí podmínky pro to, aby dítě mohlo v životě uspět. Děti musejí být rodiči povzbuzovány a podporovány. Pokud se tak nestane, aktivity dítěte postupně uhasínají.

Jak už jsem naznačila, vztah rodiče k dítěti a dítěte k rodiči se může vyvíjet různými směry. Někdy „zdravému“ vývoji nic nebrání, někdy k němu chybí jen málo, někdy bohužel více. Někteří dospělí nechápou, jak moc dítě ke svému rozvoji potřebuje jejich zájem, trpělivost i zpětnou vazbu. Děti vyrůstající bez pocitu bezpečí, lásky, opory a ochrany se stávají nejistými, pocítují úzkost či hněv. Různými formami tyto pocity potom přenášejí na druhé.

Pracuji s dětmi a mládeží jako pedagogický pracovník osm let. Mou motivací k sepsání této bakalářské práce je skutečnost, že se s agresivním a násilným chováním u dětí setkávám poměrně často. Šikanu pokládám za obzvlášť závažný problém. V mnoha případech jsou bohužel i zřetelné a na první pohled viditelné signály přehlíženy. Šikana byla dříve

pokládána za jev, který se ve školách čas od času vyskytuje. V posledních letech však výzkumy ukazují, že je mnohem rozšířenější a že následky, které může na obětech zanechat, mohou být velmi závažné a dlouhodobé. S větším podvědomím o šikaně ve škole se rozpoutal i větší boj proti ní. Zavedly se nové postupy a byly vypracovány konkrétní programy.

V teoretické části bakalářské práce popisuji funkci rodiny a zabývám se vzájemnými vztahy rodičů a dětí. Také se zmiňuji o dítěti jako oběti psychického ubližování. Dále charakterizuji pojmy deprivace, citová deprivace a subdeprivace, šikana a její projevy. Na závěr uvádím publikované práce a výzkumy.

Praktická část je konkrétně zaměřena na výzkum. Obsahuje výzkum kvalitativní, v podobě případových studií a kvantitativní, formou dotazování. Případové studie jsou v podstatě předvýzkumem výzkumu kvantitativního, přičemž ten by měl získané poznatky z kvalitativního výzkumu následně potvrdit.

Předmětem mé bakalářské práce je souvztažnost citové deprivace a šikany.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 RODINA

Rodina vznikla na počátku lidských dějin jako ochranné společenství. Ochraňuje před vnějším nebezpečím. Po tisíce let také slouží jako prostředek pro předávání základních duchovních a materiálních hodnot. Můžeme ji definovat jako společné místo, kde jsou sdíleny události radostné i smutné. Rodinu lze pokládat za nejmenší sociální jednotku. Starořecký filozof Aristoteles (384-322 př. n. l.) nazval rodinu základní buňkou státu.

Rodina je pokládána za nejstarší společenskou instituci. Plní zejména funkci socializační, ekonomickou a reprodukční. Formuje interpersonální vztahy, hodnoty a základy životního stylu. Vytváří emocionální klima. Takzvanou nukleární rodinu tvoří oba rodiče a děti, je to nejběžnější model. Model rodiny je však proměnlivý. Se zvyšující variabilitou zahrnuje nejen rodinu vlastní a úplnou, ale také rodinu, nevlastní, neúplnou a náhradní. V současné době je rodina chápána především jako společenství, které žije ve vlastním prostoru – domově. Rodina uspokojuje potřeby členů, poskytuje jim péči a dětem základní jistoty. Spolu se školou plní významnou výchovnou funkci (Průcha, Walterová, Mareš, 1995).

Stabilita rodiny je dána stabilitou jejích členů, a tím, jak problematické jsou jejich vzájemné vztahy. Změny v rodinném životě působí na jednotlivé členy, ti zase mají vliv na společnost. Z toho vyplývá, že kvalita populace závisí na kvalitě rodiny. Nosným pilířem každé úplné rodiny je vztah mezi rodiči. Ten vytváří rodinnou atmosféru a podstatně určuje i ostatní vztahy.

1.1 Dítě

Dne 20. listopadu 1989 byla v New Yorku přijata Úmluva o právech dítěte. Jménem České a Slovenské Federativní republiky byla podepsána v New Yorku dne 30. září 1990. Stala se závaznou nadzákonnou právní normou v souladu se svým článkem 49 odst.2 a Ústavním zákonem republiky dnem 6. února 1991.

Podle Úmluvy o právech dítěte se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let. V zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění. Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoliv činnosti týkající se dětí. Každé dítě má právo znát své rodiče a právo na jejich péči, atd. (<http://www.crdm.adam.cz/publikace/umluva/umluva.htm>).

1.1.1 Dítě jako součást rodiny

Již tradičně rodina existovala jako společenství, složené z blízkých i vzdálených příbuzných příslušníků stejného rodu. V případech, kdy se o děti nemohli postarat vlastní rodiče, zaručovaly tyto přirozené vazby ochranu a výchovu dětí. Z historického pohledu byla rodina i místem vzdělávání. Dítě zde získávalo pracovní a řemeslné dovednosti. (Póthe, 1999).

Podle mne tomu tak víceméně stále je. Rodina dnes již většinou neexistuje jako výrobní společenství, ekonomická produkce byla převedena ze sféry rodiny do sféry společnosti, státu. I jiné funkce rodiny přebírá postupně stát. Mám na mysli například péči o nemocné či staré lidi. Místem vzdělání a předávání rodinných tradic by však rodina měla zůstat i nadále. Nejdůležitější úlohou rodiny stále zůstává ochrana a výchova dětí, neboť zásadní význam pro psychický a tělesný vývoj dítěte má právě rodina, a to rodina fungující. V dětství se utvářejí základní způsoby jednání s druhými lidmi, které později přecházejí do dospělosti. Jsou to takzvané vzorce chování a schémata rolí, jež se v určitých situacích opakují.

1.1.2 Dítě jako oběť psychického ubližování

Každý jedinec má individuální odolnost, tedy schopnost vyrovnat se s různými stupni zátěže. Již po narození je vystaven vlivům, které ho formují, ať už fyzicky či psychicky. Podmiňují jeho duševní zdraví. Psychická odolnost je ukazatelem duševního zdraví. Nedostatek schopnosti adaptace se u převážné části lidí projeví až v dospělosti. Traumatic-

ké události se kumulují a v důsledku nedostatku psychické odolnosti přináší stále nová selhání, což může vést až k sebezničení (Pöthe, 1999).

Psychickou bolest nelze změřit. Je výsledkem nevšímání, ponižování, výsměchu, opovrhování, urážek. Tato bolest - na rozdíl od bolesti fyzické - bývá dlouhodobá. Ve většině případů způsobuje stavy úzkosti, přetrvávající pocity méněcennosti a nedostatek sebevědomí. Dítě, kterému je ubližováno, se nenaučí vážit si sebe sama. Svoji nejistotu potom může kompenzovat buď agresivním chováním nebo naopak reakcí, kdy se uzavře do sebe a přestane komunikovat s okolím.

1.2 Vliv rodičovské výchovy na dítě

Soužití členů rodiny se neustále vyvíjí. Podléhá změnám, které si nikdo ani nemusí uvědomovat. Chování jednoho člena rodiny ovlivňuje chování členů ostatních. Úroveň vzájemného soužití určuje osobnost rodičů. Postoj rodiče k dítěti je ovlivněn některými charakterovými vlastnostmi rodiče a partnerským vztahem. Ten má nezanedbatelný vliv na životní spokojenost rodiče. Když se zamýšlím nad výchovnými vlivy, nemohu opomenout rodinnou strukturu. Mám na mysli vliv počtu dětí, jakého jsou pohlaví a jaký mají mezi sebou věkový odstup. Jinak se rodiče chovají k jedináčkovi, jinak k dětem, kterých je v rodině více. Jedináček je rozmazlován a obdivován ze všech stran. Je pokládán za vzorné dítě. V rodinách s více dětmi už je situace jiná. Rodiče nemají tolik času na každé dítě. Nejobtížnější postavení mívají nejstarší děti. Děti z těchto rodin si však do života odnášejí velmi důležitou zkušenost. Musejí se naučit řešit mezilidské situace. Naučí se nést odpovědnost za jiné, naučí se ustupovat a podřizovat.

Pojem výchova lze obecně označit za sociální proces, při němž se jedinec stává společenskou bytostí. V případě, kdy je dítě úmyslně či neúmyslně ovlivňováno členy rodiny, hovoříme o výchově dítěte v rodině. Může jít o členy užší nebo širší rodiny, velký vliv mají sourozenci. Nezáměrné výchovné působení v rodinách převažuje. Je zprostředkováno převážně komunikací. Potřeba komunikace je jedna ze základních potřeb lidí. Mezi nepříznivé formy komunikace patří sdělení, která jsou příliš autoritativní,

agresivní či taková, u kterých je význam sdělení překrucován. Z takových jsou děti zmateny. Negativně působí i komunikace předstíraná, která zakrývá nechuť k opravdové komunikaci. Při rodičovské výchově dochází i k obzvlášť důležité nápodobě neboli modelovému učení. Část výchovy se uskutečňuje formou nápodoby, přičemž rodiče jsou pro dítě určitým modelem. Takto dítě od rodičů přejímá názory, postoje, osvojuje si i některé vlastnosti. Díky působení rodinné výchovy se faktory, jež formují osobnost každého jedince, přenášejí z generace na generaci (Vymětal, 2004).

2 ŠIKANA JAKO SOCIÁLNÍ PATOLOGIE A SOUVISLOSTI JEJÍHO VZNIKU

sociální = týkající se společnosti

pathos = nemoc, choroba, utrpení

logos = nauka, myšlenka

Sociální patologie, jak uvádí HARTL (2004) ... *zastaralý pojem pro studium podmínek patologických sociálních procesů, jako je zločinnost, alkoholismus, pracovní úrazy, nemoci a chudoba; nahrazována pojmem rizikové skupiny.*

Podle JANDOURKA (2001) znamená sociální patologie ... *dřívější označení pro negativní jevy ve společnosti, které naznačovalo analogii s patologií postihující biologický organismus. Dnes se hovoří spíše o sociální deviaci nebo sociální dezorganizaci. Jaké jevy jsou označovány za patologické nebo deviantní se podle doby a kultury liší. Vedle kriminality, sebevražd, alkoholismu, prostituce a nezaměstnanosti se jako sociální patologie označovala i homosexualita nebo obtížně definovatelné chuligánství.*

Sociální patologie představuje podtřídu sociálního chování a současně termín pro označení odchylky od očekávaného standardizovaného chování, které předepisuje sociální norma platná v určité společnosti, skupině a sociálním útvaru.

Sociální deviace znamená porušení nebo podstatnou odchylku od některé sociální normy chování. Deviace nemusí být pouze negativní – nebezpečná pro společnost, ale existuje také pozitivní – pro společnost významná ve smyslu pozitivního odklonu (například kreativita, tvůrčí činnost). Podle různých skupin rozlišujeme sociální deprivaci na rizikové skupiny, abnormální skupiny a dispoziční mládež. Podle toho, kde deviace vznikla, ji dělíme na primární a sekundární.

Primární deviace je odlišující se chování, jehož příčinou jsou sociální, psychické, fyzické a kulturní faktory. Jedná se o reakci na bezprostřední zážitek, frustraci, deprivaci.

Základním problémem může být například smrt někoho blízkého. Některé formy úniku a odreagování jsou subkulturou do jisté míry přijímány, ritualizují se a plní určité společenské funkce. Někteří autoři předpokládají, že určití jedinci se dostávají do kontaktu se specifickým prostředím - subkulturou, kde se některým způsobům rychle a snadno naučí. Parta je referenční skupina, kde se často požaduje jako „vstupenka“ deviantní chování, jež je součástí rituálu přijetí nového člena.

Sekundární deviace – tzv. nálepková, je odlišující se chování, které může být považováno za produkt nebo důsledek procesů sociální kontroly. Příkladem je teorie vytěsnění, kdy sociální okolí se aktivně podílí na vytěsnění některých lidí a nedává jim skutečnou šanci. Podle typu normy, která je porušena, rozděluje negativní deviaci na právní, náboženskou a morální, podle subjektu na individuální nebo skupinovou a podle cílové orientace na zisťnou (krádež), agresivní (nenávisť, šikana, rasismus), pasivní (lhostejnost, např. u Romů naučená bezmocnost).

2.1 Nejčastější způsoby vyrovnání s různou mírou zátěžových reakcí u dětí

V běžném životě nastávají v důsledku různých příčin situace, které hovorově označujeme jako náročné, obtížné, konfliktní, apod. Jejich společným jmenovatelem jsou zvýšené nároky a požadavky, které lze zvládnout s vystupňovaným úsilím. U jedince dochází k aktivizaci psychických i fyzických sil, a tím pádem k porušení rovnováhy mezi vnějšími požadavky - tlaky a biologickou připraveností k zátěži. Tato biologická připravenost k zátěži je u každého jedince jiná. Zdravý člověk se dokáže vyrovnat se stálými změnami okolí, přizpůsobit se novým situacím, lidem, měnícím se podmínkám - ekonomickým, politickým a sociálním. Toto přizpůsobení se označuje jako *adaptace*.

Adaptace je tedy proces vzájemného vyrovnávání rovnováhy mezi organismem a prostředím. Probíhá buď pasivně nebo aktivně.

a) pasivně = *akomodace* (přizpůsobování se)

b) aktivně = *asimilace* (přizpůsobování si)

Vrcholným procesem adaptace je *coping*, to znamená perfektní zvládnutí situace.

Proces uspokojování potřeb je spojen s překážkami - zátěží.

Rozlišují se tyto typy zátěžových situací:

- *Problémy* - podstatou jsou zvýšené nároky, obsažené v úkolech, které má jedinec řešit. Na řešení této nestandardní situace nestačí navyklá a vyzkoušená schémata či postupy.
- *Frustrace* - situace, kdy vnější či vnitřní překážky blokují možnost uspokojení aktuálních potřeb jedince.
- *Deprivace* - jedinec strádá v důsledku vnějších podnětů.
- *Konflikty* - dochází ke střetu soupeřících tlaků - ke střetávání motivů a člověk je postaven před nutnost volby.
- *Stres* - od jedince se sice vyžadují obvyklé a osvojené činnosti, ale za ztížených časových podmínek pro jejich realizaci, spojené s pocitem ohrožení nebo výjimečné zodpovědnosti.

Technikami zvládnání zátěže charakteristické pro dětský školní věk jsou:

- *Projekce* - promítání vlastních motivů, důvodů, jednání, pocitů do druhých osob, Všichni to tak dělají, proč bych to nemohl dělat já.
- *Kompenzace* - pocit'ované selhávání v jedné oblasti se vyrovnává mimořádným rozvojem v oblasti jiné.
- *Popření* - stavy spojené s úzkostí a jasným ohrožením. Vyloučení ze svého vnímání a myšlení.
- *Regrese* - stresová situace vede k vývojově nižším stadiím chování a cítění.
- *Potlačení* - vytěsnění přání, impulsů, afektů, které nejsou přijatelné. Ty se pak mohou objevovat v jiných podobách.

2.2 Deprivace

Deprivace je stav, kdy není v dostatečné míře, přiměřenou dobu a po dostatečně dlouhou dobu uspokojována některá z objektivně významných potřeb biologických či psychických. Zkušenost s deprivací patří k těm nejzávažnějším zátěžovým vlivům. Může nepříznivě ovlivnit aktuální psychický stav jedince i jeho psychický vývoj. Citové strádání v raném věku má pro vývoj dítěte celoživotní následky. Dlouhotrvající a obzvláště závažná deprivace vede k nerovnoměrnému rozvoji některých složek osobnosti. Podle toho, ve které oblasti jedinec strádá, lze deprivaci rozlišovat.

- V oblasti biologických potřeb – ohrožuje tělesné i duševní zdraví. Trvá-li příliš dlouho, může jedince vážně poškodit nebo mu dokonce způsobit smrt (např. nedostatek jídla, spánku, atd).
- Podněťová – je způsobena malým množstvím podnětů a také postrádá jejich variabilitu. Jednou z příčin může být zanedbávající rodina, jinou zdravotní postižení, které brání nemocnému podněty získat. Tato deprivace se dost často týká například pohybově postižených lidí.
- Kognitivní nebo-li poznávací – deprivace v oblasti potřeby učení, výchovné zanedbávání, dítě nemá dostatečnou příležitost k učení. Přestože mu chybí „pouze“ potřebná zkušenost, může se jevit jako mentálně postižené.
- Citová – není uspokojena potřeba jistého a spolehlivého citového vztahu (většinou s matkou). Citové strádání ovlivňuje nejen celkový rozvoj osobnosti dítětem, ale i jeho vztah k ostatním a zejména pak k sobě samému.
- Sociální – v případě omezení kontaktu s lidmi. Pravděpodobný výskyt je u lidí chronicky nemocných nebo postižených (Vágnerová, 2004).

2.2.1 Citová deprivace

Aby mohla rodina plnit svoje základní poslání zajistit fyzické i citové bezpečí svých členů, musí mít určité vnitřní a vnější předpoklady. Je vědecky prokázáno, že v rodinách, kde se dětem ubližuje, jsou vztahy často velmi narušeny nebo fungují jen v materiální rovině. Charakteristickým rysem takovýchto rodin je přítomnost konfliktu. Ten zůstává často

nepojmenován, jako by ani neexistoval. Vztah rodičů k dítěti je v těchto rodinách méně vřelý. Není podpůrný a uspokojující (Póthe, 1999).

Příznaky citové deprivace se mohou projevovat různě. V celé škále od nápadností lehčího charakteru ještě v rámci normy, u subdeprivace (viz. kapitola 2.2.3) až po hlubší úchytky osobnostního vývoje. V dřívější době vzbuzovaly pozornost zejména výrazné formy tzv. deprivace syndromu, jenž vznikal u dětí, vyrůstajících v ústavních podmínkách. Nyní je aktuální výskyt lehčích forem a to i u dětí z rodin, které je často i přes maximum hmotné péče psychicky úplně či částečně deprivují.

Dítě potřebuje citovou jistotu. Ta je většinou uspokojena tím, že mu matka v prvním kroku vývoje poskytne určitou zkušenost prožitku spolehlivého mezilidského vztahu. Dítě tak získá důvěru k ostatním a v závislosti na tom pocit sebedůvěry. Tato primární zkušenost je základem dalšího vývoje. Citová deprivace však jeho vývoj nepříznivě ovlivňuje. Citově zanedbávané děti mají mnohem větší sklon k asociálnímu jednání. Aneticky a necitlivě se chovají v době dospívání, s čímž může souviset trestná činnost v dospělosti.

2.2.2 Důsledky citové deprivace

Důsledky jsou velmi variabilní. Dochází ke změnám v uvažování, chování, prožívání. Jedinec má různé genetické dispozice, záleží i na první negativní zkušenosti a na tom, zda je možné získat jinou náhradní citovou podporu. Citově deprivovanému dítěti chybí pozitivní zpětná vazba. Nemá důvod se snažit. Často se chová k druhým lidem povrchně a je egocentrické. Bývá nedůvěřivé, nepřátelské a agresivní. Dalším znakem je tendence reagovat zlostně, výbušně. Vysvětlením je skutečnost, že citové strádání zvyšuje psychické napětí a snižuje vyrovnanost a celkovou pohodu (Vágnerová, 2004).

Citově deprivované dítě je bezradné a nejisté. Chová se nápadně. Setkáváme se u nich s emočními a charakterovými nedostatky. Neumí se ještě dobře ovládat, proto je u něj možné pozorovat nepřiměřené reakce. Odlišné chování je určitým způsobem obranný

mechanismus. Tyto děti nechápu své vlastní pocity, jsou zmatené. I při normálním nadání je u citově strádajících dětí zvýšené riziko selhání ve výuce. A to nejen na počátku, ale i při pozdějším rozvoji.

2.2.3 Citová subdeprivace

„Sub“ - předpona znamenající pod, níže, menší než... Subdeprivace je mírnější forma deprivace zkušenosti. V našich sociálně kulturních podmínkách je mnohem častější. Bývá skrytá a obtížněji identifikovatelná. Zanedbání dítěte jen v určitém ohledu, pak může být snáze přehlédnuto, neboť opoždění vývoje dítěte je méně výrazné. To značí riziko, že dítěti nikdo nenabídne pomoc. Rodiny navenek vypadají plně funkční, ale děti strádají v citové oblasti. Kupříkladu materiálně mohou být zabezpečeny dobře. Rodiče o dítěti mluví příliš kriticky, nerozumějí jeho potřebách a pocitům, netráví s ním volný čas, komunikují s ním velmi zřídka.

Citová subdeprivace je závažným společenským jevem. Uspokojivá seberealizace člověka v dnešní společnosti předpokládá vyspělost, zralost a připravenost pro roli mileneckou, manželskou a rodičovskou. Jestliže má člověk nedostatek podmínek pro dosažení takovéto vyspělosti, jde o závažnou situaci. Životní postoje se vychylují nesprávným směrem. Existuje nebezpečí přenosu nepříznivých vlivů na další generaci (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1997).

2.2.4 Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (CAN)

Syndrom CAN je definován podle VÁGNEROVÉ (2002) ... *jakýmkoliv nenáhodným jednáním rodičů nebo jiné dospělé osoby, které je v dané společnosti odmítané a nepřijatelné, jež poškozují tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popř. způsobuje jeho smrt.*

Předpokládá se, že v současné době tímto syndromem trpí asi 1-2% dětí. Charakteristické pro CAN syndrom je necitlivost a bezohlednost k dítěti i jeho podřízení nebo využití k uspokojení potřeb dospělého.

Z hlediska charakteru strádání rozlišujeme 3 základní varianty CAN syndromu:

1. *Zanedbávání dítěte* - poškozování nedostatečnou aktivitou rodičů, omezení vzájemného působení mezi rodičem a dítětem, tedy nedostatečné uspokojování potřeb dítěte neboli deprivace (viz. kapitoly 2.2.1 – 2.2.3). V důsledku citové deprivace se mohou objevit změny osobnosti. Dítě může ztrácet zájem o komunikaci (slovní zásoba je chudá), rozumové schopnosti nebudou dostatečně využívány (horší prospěch ve škole), pozmění se citové prožívání a vztahy (dítě je nedůvěřivé, reaguje impulzivně a neumí se ovládat), vztahy k lidem budou povrchní. Citové deprivace může také ovlivnit sebepojetí a způsobit změnu v hierarchii hodnot. Sociokulturní deprivaci způsobuje nedostatek podnětů, které podporují rozvoj schopností a dovedností dítěte. Pozdními důsledky citového strádání je narušena schopnost profesního uplatnění, problém přijmout partnerskou a rodičovskou roli, obecně neschopnost sociální adaptace. Specifickou skupinou deprivovaných a subdeprivovaných dětí jsou ty děti, které prošly dlouhodobou výchovou v náhradních zařízeních
2. *Psychické či fyzické týrání*
3. *Sexuální zneužívání*

Rizikové rodiče jsou ti, kteří nezvládli svou moc nad dítětem. Jsou to lidé, kteří mají sklon reagovat násilím nebo jsou více soustředěni na svoje problémy a zájmy či lidé, kteří o děti obecně nestojí.

Rizikové děti - Obecně platí, že některé děti provokují dospělé k násilí víc než jiné. Tyto děti navíc působí dojmem, že se tak chovají úmyslně, aby rodiče dráždily. Obvykle se jedná o děti, jejichž chování se nějak odlišuje od normy. Děti, jejichž chování je nesrozumitelné (úzkostné, mentálně retardované), nadměrně zatěžující (hyperaktivní), děti nesplňující očekávání rodičů (postižené, nehezké, nešikovné) a ty děti, které vymáhají uspokojení svých potřeb (deprivované).

Týráním bývají postiženi chlapci i dívky, ve stejné míře. Týráním postihuje i velmi malé děti, nejčastěji děti školního věku. Obecně platí, že čím je týrané dítě mladší, tím je větší riziko jeho psychického a i somatického poškození. Týráním trpí více dětí, než je zachyceno. Obrannými mechanismy týraných dětí je přijetí role špatného dítěte (pocit viny), lpění na týrajících rodičích (zvyšují úsilí dětí, aby rodiče uspokojily), děti mají tendenci negativní prožitek opakovat (provokace rodičů), identifikace s agresorem.

Důsledky týrání v dospělosti

- nízké sebevědomí
- nedostatečná sebeúcta
- slabá sebedůvěra
- otřesená důvěra v lidi – snaha se izolovat
- sklon k submisivnímu jednání – snaha ostatních jednat s těmito jedinci opět ponižujícím způsobem
- sklon k agresivnímu reagování se stane součástí rodičovské role – týrané děti se často stávají týrajícími rodiči

2.3 Šikana

Šikana podle HARTLA (2004) je definována jako ... *tělesné, psychické nebo spojené ponižování nebo týráním jedinců jinými, nejčastěji ve vrstevnických skupinách; původci šikany bývají jedinci tělesně silnější, starší, vyspělejší či v početní převaze.*

Šikanu představuje násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci. Ten se této situaci nemůže vyhnout a není schopen se účinně bránit. Záměrem tohoto chování je zastrašit, ublížit, ohrožit. Je to závažná porucha chování, při níž dochází k porušování sociálních norem. Šikanování je spojeno s násilným omezováním základních lidských práv. Nebezpečnost šikany spočívá v závažnosti, dlouhodobosti a mnohdy v celoživotních psychických i fyzických následcích.

Šikanování je tedy agresivní jednání, které je uskutečňováno s cílem dosáhnout pocitu určité výhody a převahy, a to prostřednictvím psychického a fyzického ubližování druhým lidem. Agresor chce získat nejen různé výhody, ale i dominanci, uspokojení a zadostiučinění. Rovněž může jít o odplatu, v oběti vidí viníka křivdy, která se mu v minulosti přihodila. Každopádně jde o jednání agresivní a nezákonné. Oběť i agresor bývají nejčastěji jedinci, kteří mají relativně stejné postavení, často jsou vrstevníci. Šikanování bývá skupinou, ve které se odehrává, bohužel mlčky trpěno. Dokonce ji může na základě takzvané „falešné solidarity“ stmelovat. Prostředí, kde jsou spíše neosobní vztahy a záporné neformální vzorce, kde se vzájemně předstírá, je pro šikanu živná půda (Novák, Capponi, 1996).

2.3.1 Projevy šikany

Šikana má rozmanité podoby. Nejčastější projevy šikany mohou být nadávky, urážky, ponižování, braní a schovávání věcí, pomluvy. Závažnější formou může být fyzické napadání, pohlavky, nucení k vykonání příkazů, odevzdávání peněz, krádeže peněz a cenností. Šikana může vyústit v sexuální obtěžování až zneužívání, vydírání, loupež, ublížení na zdraví.

Dalším projevem šikany může být neustálé kritizování a pohrdání, vydírání a omezování osobní svobody, hrubé žertování, poškozování osobních věcí a oděvu (Póthe, 1999).

2.3.2 Faktory podporující šikanu

Šikana se neodehrává výhradně mezi šikanujícím a šikanovaným. Její vznik a přetrvávání se připisuje určitému sociálnímu prostředí, kterým je nejčastěji škola. V každém takovém společenství dětí a dospělých působí faktory, které ovlivňují násilí mezi dětmi. Ať už příznivě či nepříznivě.

K podpůrným faktorům se řadí nestanovení pevných pravidel chování mezi dětmi, používání tělesných trestů, zdůrazňování předností tělesné síly, velmi vysoká tolerance

k násilí a agresivnímu chování, nedostatečná komunikace, atmosféra nedůvěry, značný důraz na výkon, nerozpoznání šikany a odmítavý postoj k jejímu řešení (Pöthe, 1999).

2.3.3 Oběť

Oběťmi se mohou stát lidé s určitým handicapem, ale také bez něj. Mohou se odlišovat ve vzhledu (postižení, rasová nebo kulturní odlišnost, aj.) nebo v projevech. Mnohdy je u nich charakteristickým znakem tělesná slabost či neobratnost. Povahovým rysem bývá u těchto jedinců plachost až bojácnost. Mívají nízké sebevědomí. Bývají neoblíbení v kolektivu.

Jedinec, kterého si šikanující vyhlédne, je systematicky zesměšňován, urážen a ponižován. Žije v neustálém pocitu strachu později přecházejícího do trvalé úzkosti a deprese. Dlouhodobé šikanování může přivést oběť až na hranici hlubokých pochybností o vlastní hodnotě (Pöthe, 1999).

Jestliže je dítě nesmělé, více než jinému mu hrozí, že se jednou stane obětí agrese. Neznamená to, že se to stát musí, jen to je pravděpodobnější. Agresor svoji oběť rozpozná. Stejně následky, jako zmiňovaná nesmělost, může mít i jakákoliv jiná viditelná známka slabosti. Například fyzické či mentální postižení. Taková osoba je přitažlivá kořist, neboť je kořist snadná. Agresor si často vybere takovou kořist, u které předpokládá, že nebude klást odpor (Bourcet, Gravillonová, 2006).

2.3.4 Agresor

Teorie vzniku agrese - se snaží objasnit zdroje agresivního jednání neboli proč a za jakých okolností se člověk chová agresivně. Lze ji rozdělit na psychoanalytickou, frustrační, lernteoretickou.

1. *Psychoanalytická teorie vzniku agrese*

- agrese je chápána jako pudová instinktivní složka osobnosti
- koresponduje s vrstvou osobnosti nazývanou „id“ – „ono“
- její usměrňování vyžaduje od jedince značné úsilí
- člověk má vystupňovaný pud agrese, a proto jedná agresivně ve velké většině situací
- psychologie se spíše přiklání k názoru a naučitelnosti a reaktivní povaze agrese /řada experimentů/, ale existuje postřeh o vrozenosti agresivního založení
- agresivita je tedy konstituční výbavou a obtížně ji lze vysvětlovat vnějším působením

2. *Frustrační teorie vzniku agrese*

- agrese je motivována jakoukoliv potřebou (fyziologickou, sociální)
- uspokojení potřeby stojí v cestě různé překážky, které oddalují či znemožňují dosažení cíle
- není rozhodující, zda jde o překážky vnitřní (pramení z jedince samého – nedostatečné schopnosti a dovednosti, současně působící protichůdné motivy, či vnější (nedostatek prostředků, nedostupnost cíle)
- deprivace – takové frustrující situace, kdy se nedostává podnětů k upokojení; např. sensorická deprivace (jedinec pobývá v chudém, monotónním prostředí a duševně strádá)
- v průběhu vývoje prožívá jedinec opakovaně frustrační situace – útok přetváří do jiných vzorců chování (slovní napadení, pomluva) (ČÍRTKOVÁ, 2000)

3. *Lernteoretická teorie vzniku agrese*

Agrese zahrnuje škálu rozmanitých jevů. Jedinec může agresivně myslet, konat nebo jen fantazírovat. V životě jedince může mít agrese různý význam. Konstruktivní agrese je důležitá pro vývoj člověka a nepoškozuje druhé. Běžně je agresivita spíše odmítána. Touha ničit a ubližovat má destruktivní význam. Je-li výrazná, je považována za poruchu osobnosti. Kritéria určení, zda se jedná o agresi, se liší.

Děti, jež se chovají násilně, pociťují úzkost a současně jsou agresivní. Jsou ve stálém napětí, což u nich vyvolává permanentní úzkost a následně agresivitu. Ublížíjí těm spolužákům, kteří jim to dovolí. Navázat přátelské vztahy jim dělá problémy. Tito agresivní žáci často nachází málo pozornosti ze strany rodičů. Nevěří, že mohou být milováni. Mají tendenci k náhradnímu uspokojování potřeb. Svého vnitřního uspokojení dosáhnou kupříkladu ubližováním jiným lidem, týráním zvířat, poměrně častou výměnou partnerů, požitím drog.

Ke krátkodobé agresi se uchyluje žák v případě, když sám utrpěl podobnou zkušenost, zlomyslnost, a tímto způsobem se snaží o odplatu. U dětí, které mají nízké sebevědomí, sebehodnocení a pociťují nejistotu, je pozorováno agresivní chování dlouhodobě (Gajdošová, Herényiová, 2006).

Dítě, které šikanuje, má snahu dominovat a ovládat okolí. Je většinou tělesně zdatné a otevřeně vyznává kladný vztah k projevům agrese. Při uspokojení potřeby dominance považuje použití násilí za naprosto samozřejmé (Pöthe, 1999).

Šikanují většinou jedinci, kteří mají nízké sebevědomí a omezováním práv jiných si dokazují svou důležitost. Často děti převezmou podobný model chování od svých rodičů nebo starších sourozenců. Takové chování potom považují za normální. Projevy šikany se vyskytují i u těch, kteří v kolektivu neumí vyniknout. Jsou průměrní nebo podprůměrní, závidí úspěchy. Proto si hledají oběti. Snaží se šikanováním vzbudit obdiv.

V osobnosti šikanujícího lze nalézt primitivní egocentrické tendence - sebeobdiv spojený s nekritičností, snahu o překonání pocitů méněcennosti, sadomasochistické sklony. Na pozadí je citové strádání v dětství a následně chyby ve výchově. Citově strádají i šikanují lidé z nižších i vyšších společenských vrstev (Novák, Capponi, 1996).

Větší sklony k týrání mají chlapci, muži. Je to vysvětlováno větší tendencí k agresivitě, menší schopností empatie a pravděpodobně větší závislosti na skupině. Dívky, ženy mají spíše ochranné sklony vůči oběti.

2.3.5 Šikana ve škole

Jak už název napovídá, probíhá ve škole, a to ve formě psychického, fyzického nebo kombinovaného ubližování. Žákům většinou ubližují jiní žáci – starší, fyzicky zdatnější, narušení sociálně či osobnostně. Ve výjimečných případech jsou agresory ve škole dospělí, bohužel i učitelé. Škola má podle Úmluvy o právech dítěte (viz. kapitola 1.1 Dítě) povinnost zajistit dítěti bezpečné prostředí.

U žáků se projevuje řada negativních emocí, jakými jsou například neovladatelná zloba, nenávisť, závist, intolerance, odpor. Alarmující je zejména určitá ztráta soucitu vedoucí ke krutosti. Páchané násilí je mnohdy vykonáváno bez pocitů hněvu nebo nenávisti, je nemotivované (Gajdošová, Herényiová, 2006).

3 PUBLIKOVANÉ PRÁCE A VÝZKUMY

Předním odborníkem na problematiku šikanování ve školách je Dr. Michal Kolář, který se zabývá otázkami šikany ve svých knihách. Těmi jsou například *Bolest šikanování*, *Skrytý svět šikanování ve školách*, *Specifický program proti šikanování*, aj. V *Českém školním programu proti šikanování* M. Kolář uvádí, že šikanování ve školách je skryté, neuvěřitelně rozsáhlé a spletité. Je však přesvědčen, že děti nemusí být otroky své síly nebo slabosti.

Nemohu opomenout zmínit z angličtiny přeložený metodický materiál Institutu pedagogicko-psychologického poradenství ČR, z roku 1995, od autorů Parry, J. a Carrington, G. s názvem *Čelíme šikanování*. Tento preventivní program byl velkou inspirací pro preventivní programy u nás. Několik dalších známých amerických programů k prevenci šikany je možno nalézt na internetových stránkách:

- www.bullyfree.com - Bully Free Program od autora Allana L. Beane
- www.bully-busters.com - Bully Busters, autoři D. Newman-Carlson, A. M. Horne a Ch. Bartolomucci
- www.clemson.edu/olweus/content.html - americká verze Olweusova preventivního programu

V posledních dvaceti až třiceti letech se školní šikanování stalo předmětem mezinárodního zájmu. Jako první se výzkumu šikanování začali věnovat ve Skandinávii, následovalo Japonsko, Velká Británie a Irsko. Nyní probíhá výzkum v řadě evropských zemí, v Austrálii, na Novém Zélandu, v Kanadě a ve Spojených státech amerických. Ukázalo se, že tento fenomén je mnohem rozšířenější, než se předpokládalo.

Česká nadace O2 se rozhodla zahájit a finančně podpořit projekt MIŠ – *Minimalizace šikany*, jehož vizí je najít způsob, jak předat školám ve větším měřítku ověřené nástroje a postupy pro práci se šikanou. Vytvořit tímto podmínky k systémovému zavádění *Českého školního programu proti šikanování*, který popsal a experimentálně ověřil odborný garant projektu, výše zmiňovaný, Dr. Michal Kolář.

Více na http://www.nadaceo2.cz/jnp/cz/podporujeme/deti_a_mladez-mis.html

PRAKTICKÁ ČÁST

4 VYMEZENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

Základní životní potřeby se u lidí víceméně neliší. Naše tělesná schránka potřebuje uspokojit nejen potřeby biologické, ale také se potřebujeme cítit bezpečně, toužíme být milováni, hledáme oporu a pochopení. Povahové, geneticky dané, vlastnosti člověka mohou ledacos v jeho životě ovlivnit. Avšak největší podíl na utváření postojů, názorů, hodnotového žebříčku a vůbec přiklonění se k určitému životnímu stylu nese rodina. Osobnost jedince se formuje od narození. Prožité zkušenosti z dětství ovlivňují další etapy jeho života. Obranným mechanismem dítěte, které citově strádá, může být uzavření se do sebe nebo naopak se u něj může projevit agresivní chování. Vede skutečně citová deprivace dítěte ke k tomu, že se stane samo agresorem nebo obětí šikany? Případně, existuje jiná vzájemná souvislost těchto dvou jevů?

4.1 Motivace výzkumu

Šikana je často diskutovaným tématem. Objevuje se všude možně. Protože pracuji jako pedagog volného času, velmi mě toto téma zajímá. Jsem pevně přesvědčena, že vhodnou cestou eliminace či zmírnění projevů šikany je právě hledání příčin jejího vzniku. Během své práce jsem zaznamenala jistou souvislost šikany s citovým strádáním dětí.

5 VÝBĚR DRUHU VÝZKUMU

Praktická část mé bakalářské práce je založena na kombinaci výzkumu kvalitativního a kvantitativního, přičemž kvalitativní výzkum, konkrétně analýza případových studií, jsou v podstatě předvýzkumem výzkumu kvantitativního. Úkolem kvantitativního výzkumu je tedy potvrdit závěry, které byly vyvozeny z výzkumu kvalitativního.

5.1 Kvalitativní výzkum

Návrh struktury projektu u kvalitativního výzkumu může sloužit pouze jako *odrazový můstek*. Na rozdíl od konvenčního kvantitativního výzkumu totiž neexistuje jasný předpis, jak projekt takového výzkumu navrhnout. V sociálních vědách se kvalitativního výzkumu využívá stále více (HENDL, 2005).

Cílem kvalitativního výzkumu je porozumět smyslu chování deprivovaných jedinců, což je samozřejmě pohled subjektivní a výsledky nelze zobecňovat. A proto jsem zde zařadila pět případových studií.

Případová studie je základním výzkumným návrhem, který je určený k dalšímu zkoumání. Jednotlivé případy se zkoumají v přirozeném prostředí, přičemž výzkumník používá veškeré dostupné metody sběru dat a více informačních kanálů. Nikdy se nespolehá na náhodný výběr, neboť právě na výběru vhodných případů závisí úspěch šetření. Je tedy potřeba vybírat reprezentativní studie. (ŠVARÍČEK, ŠEĐOVÁ, 2007).

5.2 Kvantitativní výzkum

Následně jsem zvolila kvantitativní výzkum, aby bylo možno získat informace od co největšího počtu respondentů, a to v poměrně krátkém časovém intervalu.

V tomto kvantitativním výzkumu jsem zvolila jako nezávisle proměnnou citovou deprivaci. Jako závisle proměnnou uvádím šikanu.

Cílem výzkumu bylo uvědomění si vzájemné souvztažnosti mezi citovou deprivací u dětí a šikanou.

5.3 Volba techniky kvantitativního výzkumu

Využita byla technika dotazníku, který byl písemný a anonymní (viz. Příloha P1). Otázky v dotazníku jsou zaměřeny na dvě spolu úzce související oblasti – rodinu a školu. Převažují otázky uzavřené. Objevují se zde uzavřené otázky dichotomické a některé druhy polytomických. Polouzavřená otázka, která je uvedena v tomto dotazníku, umožňuje hlubší poznání sledovaného jevu a také má funkci psychologickou. Odpovědi jsou zaznamenávány přímo do dotazníku. S výjimkou polouzavřené otázky jsou odpovědi zakroužkovány.

5.4 Výběr respondentů, výzkumný terén

Soubor respondentů obsahoval ty žáky, kteří se dne určeného pro výzkum dostavili do školy, aniž by předem věděli, že bude výzkum prováděn. Tento soubor tedy neobsahoval žáky, kteří chyběli z různých důvodů – nemoc, rodinné důvody, účast na vystoupení, aj. Žáků, kteří vyplnili dotazník správně dle pokynů a jejichž výsledky se daly zpracovat, bylo celkem sto třicet čtyři.

Výzkumným terénem byla zlínská základní škola se žáky druhého stupně, to je 5. – 9. třída.

5.5 Realizace

Realizace výzkumu byla provedena studentkou, autorkou dotazníku a výzkumu, ve spolupráci s výchovnou poradkyní pro druhý stupeň základní školy. Čas k vyplnění dotazníku jsme předpokládaly 15 minut.

6 ZHODNOCENÍ VÝZKUMU

6.1 Kvalitativní výzkum – případové studie

Na počátku kvalitativního výzkumu nejsou předem stanoveny základní proměnné a hypotézy. Výzkum ani není závislý na teorii, která byla již dříve vybudována. Po souvislostech, které se v nasbíraných datech vyskytují, lze pátrat až po nasbírání většího množství dat. Pak je možno formulovat předběžné závěry (ŠVARŤÍČEK, ŠEĎOVÁ, 2007).

Ve výzkumu popisují případové studie žáků druhého stupně základní školy, které se buď staly obětí šikany nebo agresory. Tyto případové studie vznikly na základě pozorování a rozhovorů s dětmi i s jejich blízkým okolím. Tím mám na mysli rodinné příslušníky, spolužáky, učitele a psychology, kteří mi poskytli řadu cenných informací.

Při hodnocení výzkumu jsem použila

metody porovnání případů, konkrétně netříděných metatabulek.

Ze všech vypracovaných případů jsem si vypsal určité podobnosti, které dále uvádím:

U všech zhotovených případových studií jsem našla podobné znaky, a to především v oblasti osobní a rodinné anamnézy. Zjistila jsem, že ani jeden z rodičů s uvedenými dětmi netráví volný čas a věnuje jim minimální pozornost. Ve všech pěti případech otec nefiguruje jako mužský vzor. Všechny zmiňované děti nemají přátele. Každé z nich má nějakou volnočasovou aktivitu, ale své zálibě se věnuje pouze v ústraní, nikoliv v kolektivu jiných dětí. Z pěti kauz se děti ve třech případech staly obětí šikany, ve dvou případech se u nich projevilo agresivní chování. Z výše uvedeného vyvozují závěr, že děti, jež v rodině citově strádají, mají vyšší tendenci k viktimitě – jsou náchylnější stát se snadněji obětí či agresorem šikany.

Nové teorie či hypotézy však nelze zevšeobecňovat. Jsou platná jen pro vzorek zkoumaných respondentů.

Na následujících stranách uvádím všech pět případových studií.

1.**Kristýna M.**, žákyně 7. třídy, 13 let*Osobní anamnéza*

Těhotenství neprovázely žádné komplikace, matka v té době silná kuřačka. Psychomotorický vývoj byl v raném dětství Kristýny v normě. Odmalička je plachá a stydlivá, což u ní stále přetrvává. Nemá příliš mnoho zájmů. Po škole většinu volného času tráví nejraději v přírodě se svým psem nebo v dětském pokoji s bratrem, víceméně izolovaná od rodičů.

Rodinná anamnéza

Matka pracuje jako sekretářka dobře prosperující firmy, miluje společnost a noční život, je kuřačka. Otec s nižším vzděláním, manuálně však velmi zručný pracuje v dělnické profesi, je kuřák a alkoholik, opakovaně umístěn v protialkoholní léčebně. Manželství rodičů je nespořádané. Chladné a odměřené chování k sobě navzájem, ze strany matky úkolování otce formou příkrých příkazů. Kristýna má jednoho, o rok staršího bratra, jež má problémy se záškoláctvím. Matka dětem poskytuje základní péči. Nevěnuje jim však mnoho času a vynahrazuje to nadměrně liberálním přístupem. Otec se o děti nezajímá. Rodiče jsou neustále velmi zadluženi u rodiny i přátel. Dívka se doma necítí dobře, když jsou přítomni rodiče. Přetrvávající napětí, matčiny hysterické a otcovi alkoholické scény špatně snáší.

Školní anamnéza

Kristýna v současné době studuje v sedmé třídě základní školy. Prospívá bez větších problémů. Je kamarádká a veselá, ale spíše bojácná, v kolektivu nenápadná. Ve třídě má jen jednu kamarádku, více si rozumí s chlapci.

Popis situace

Přibližně před rokem byla šikanována spolužačkou ze třídy. Začalo to slovními narážkami, pokračovalo mírným fyzickým násilím – požd'uchování, facky, pohlavky. Kristýna začala do školy chodit nerada, doma nechtěla komunikovat, o škole nemluvila vůbec, vypadala smutná. Když tato situace přetrvávala příliš dlouho, svěřila se matce. Ta celou situaci začala rázně řešit. Kontaktovala matku spolužačky agresorky a promluvily si. Ta byla jednání přístupná, s dcerou posléze záležitost probrala a vše se urovnalo.

2.

Viktor B., žák 5. třídy, 11 let

Osobní anamnéza

Těhotenství proběhlo v pořádku, porod byl spontánní. Viktor velmi brzy začal mluvit, číst i psát. Od útlého dětství projevoval zájem o encyklopedie a naučnou literaturu. Dodnes je zaměřen spíše intelektuálně, sportu neholduje. Nerespektuje autority.

Rodinná anamnéza

Viktor žije s matkou ve velkoměstě, v rušné ulici. Ta pracuje „na volné noze“ jako redaktorka. Otec mu zemřel na vážnou nemoc, když mu byl jeden rok. Živil se uměleckou profesí. Byl vždy manželkou i blízkou rodinou obdivován a nevýslovná úcta k němu stále přetrvává i po jeho smrti. Matka často přijímá pánské návštěvy, jichž později občas využije k hlídání syna. Viktor žije v domnění, že nemá sourozence. Je tak také matkou vychováván – jako jedináček. Skutečnost je ta, že má dvě nevlastní sestry (21 a 25 let) ze strany zemřelého otce. Vyrůstá obklopen převážně dospělými. Postrádá kamarády mezi svými vrstevníky.

Školní anamnéza

Má výborný školní prospěch. Je slabší v tělocviku, ale snahou to dohání. Nemá problémy s učením, zato s kázní. Své mimořádné znalosti dává najevo nepatřičným způsobem jak spolužákům, tak učitelům – chlubí se, poučuje je. Je velmi drzý a nedokáže uznat autoritu. V kolektivu je neoblíbený, nemá kamarády. Neumí se spolužáky komunikovat.

Popis situace

Viktor chodí ze školy domů sám. Jeden z jeho spolužáků si na něj opakovaně počkal a házel po něm připravené kameny velikosti dlaně. Chlapec proto celou cestu domů rychle běžel. Matka těmto incidentům nepřikládá velký význam.

3.

Petr R., žák 6. třídy, 14 let

Osobní anamnéza

Těhotenství bez komplikací, předškolní vývoj dítěte v normě. V mateřské škole opakované kázeňské problémy – nesnášenlivost s ostatními dětmi, naschvály. Drobné logopedické vady odstraněny před nástupem do základní školy. Petr je odmalička spíše robustnější postavy, ke sportu neinklinuje, ani k němu rodiči není veden. Zajímá se o počítačové hry.

Rodinná anamnéza

Oba rodiče podnikají a jsou časově vytíženi. Petr vyrůstá v dobře finančně zajištěné rodině, cítí se však osamocený. Sourozence nemá. Volný čas tráví u počítače.

Školní anamnéza

V důsledku problematického chování vystřídal již tři základní školy. Šestý ročník letos dokonce opakuje. Prospívá s velmi špatnými známkami. Rodiče tvrdí, že si s ním neví rady, ale zatím kromě opakovaných přesunů syna z jedné školy na druhou nic nepodnikli. Vyhledat odbornou pomoc se nesnažili. Situaci v podstatě neřeší.

Popis situace

Pár dní po začátku školního roku zorganizovala škola pro děti šestých tříd dvoudenní soustředění, a to za účelem stmelení kolektivu. Při dopoledních hrách v přírodě se Petr odmítá zapojit a jen tak postává poblíž. Po odpoledním klidu se chová nezvykle, potácí se po chodbě rekreačního střediska, s nikým nekomunikuje. Jedna z přítomných učitelek u něj na pokoji našla téměř prázdnou půllitrovou láhev od tvrdého alkoholu. Při následném šetření se od Petrových spolužáků dozvídá, že o ní věděli. Nesměli však nic říct, neboť jim Petr vyhrožoval. Při ještě důkladnější pozdější analýze se zjistilo, že Petr jednomu chlapci již dlouhodobě ubližuje a to jak psychicky, tak i fyzicky. Za hrubé porušení školního řádu z důvodu požití alkoholu a za šikanování spolužáka dostal pouze dvojku z chování.

4.

Lukáš S., žák 5. třídy, 11 let

Osobní anamnéza

V průběhu těhotenství matka kvůli otcově alkoholismu vystavena silnému psychickému tlaku. Předčasný porod, bez vážnějších komplikací. Dítě je od narození nadměrně aktivní. Má problém se soustředěním, nedokáže vydržet v klidu. Povinná školní docházka, na návrh dětského psychologa, o rok odložena. Kvůli vnitřnímu neklidu a roztěkanosti má Lukáš od první třídy problémy s učením i chováním. Na napomenutí reaguje, ale jen krátkodobě. Má rád běh a vytrvalostní sporty. Je atletické postavy.

Rodinná anamnéza

Lukáš žije v centru města v úplné, leč nefungující rodině. Matka není zaměstnána, jen si občas přivydělává drobnými brigádami. Rodinu víceméně živí otec, který prodává na tržišti. Domů chodí pravidelně v pozdních hodinách a opilý. Často používá hrubé nadávky a matku opakovaně fyzicky napadá. Lukáš má o pět let starší sestru. Otec se ani o jedno dítě nezajímá. Matka dbá na školní povinnosti obou dětí, ale společně si s nimi nehraje, nepovídají ani netráví volný čas. Sourozenci mezi sebou taky příliš nekomunikují. Dcera většinu času tráví venku s partou, Lukáš sleduje televizní pořady nebo čte. Všichni se k sobě navzájem chovají chladně a často na sebe křičí.

Školní anamnéza

Nesoustředěnost způsobuje chlapci obtíže s učením. Není hloupý, ale prospěch má podprůměrný. Mezi spolužáky se snaží upoutat pozornost za každou cenu. Není proto oblíbený, neboť svým chováním je dotěrný. Vyniká v tělocviku.

Popis situace

Opakované pokusy navázání přátelství s někým ze školního kolektivu se mu nedaří a je frustrovaný. Vyhledl si jednoho spolužáka, se kterým by rád kamarádil. Ten však nemá zájem. Lukáš pocítuje silnou potřebu sounáležitosti a komunikace. Spolužákovi začne brát a schovávat osobní věci, vysmívá se mu a za zády ho pomlouvá. Šikanující žák si doma rodičům stěžuje a ti se obrátí ve škole na třídní učitelku. Ta oznámí skutečnost matce Lukáše. Chlapec je doma potrestán tzv. týdenním domácím vězením, nikdo s ním však situaci nerozebírá, nikoho nezajímají okolnosti celého případu.

5.

Monika Ch., žákyně 9. třídy, 15 let

Osobní anamnéza

Matka čekala své čtvrté dítě v pozdějším věku. Porod proběhl v pořádku. Monika byla vychována jako jedináček. Je spíše pomalejší, rozvážná a samotářská. Ráda se věnuje dětem svých starších sester. Ve volném čase, kterého moc nemá, si doma maluje.

Rodinná anamnéza

Monika pochází ze čtyř dětí, je z nich nejmladší. Ostatní sourozenci jsou také děvčata a to ve věku 22, 28 a 35 let. Všechny sestry mají již své bydlení. Matka pracuje jako švadlena. Otec je zaměstnán u německé stavební společnosti a doma pobývá pouze jeden víkend za měsíc. Rodina je finančně zajištěna. Na Moniku jsou doma kladeny vysoké nároky. Je nucena se téměř sama starat o chod domácnosti, musí pomáhat matce se šitím a nezbývá jí čas na své koníčky. Rodina je silně nábožensky založená. Mužský prvek v rodině znatelně chybí.

Školní anamnéza

Dívka má velmi dobrý prospěch. Učí se bez problémů. Spolužáci ji za to občas odsuzují a vysmívají se jí. Monika má ve třídě jednu kamarádku, která je podobně zakřiknutá jako ona sama.

Popis situace

Již opakovaně se stalo, že po školním vyučování zamkl dívku její spolužák v šatně. Chtěl ji pustit pouze za úplatu. Požadoval po ní drobné peníze do nápojového automatu. Tento incident proběhl několikrát. Matka se bála rázně zakročit. Monika vyřešila problém sama. Chlapci peníze přestala dávat a toho to po čase přestalo bavit.

6.2 Kvantitativní výzkum

Po formulaci předběžných závěrů, jež vyplynuly z kvalitativního výzkumu, jsem hledala oporu v datech.

Jako základ kvantitativního výzkumu jsem zvolila dotazník, a to s převážně uzavřenými otázkami. Zabývá se otázkami rodinnými i školními. Respondenty byli žáci druhého stupně základní školy. Počet žáků, kteří dotazník vyplnili řádně, to znamená, že s daty od nich získanými bylo možno dále pracovat, bylo 134.

Bezpečně stanovit, kdy dítě citově strádá, kdy ho můžeme označit za oběť šikany nebo za agresora, je záležitostí zcela jistě mnohem podrobnějšího výzkumu, než umožňuje bakalářská práce.

Jednotlivé dotazníky jsem vyhodnotila na základě

vlastní úvahy.

K té jsem dospěla prostřednictvím získaných zkušeností a studiem literatury. Své úvahy při hodnocení dotazníků podrobněji popisují na následující straně.

Na základě těchto úvah jsem vyhotovila závěry, které znázorňuji v tabulkách a grafech.

Pro účely práce budeme předpokládat, u že dítěte, které označíme jako „citově strádající“, musí být splněna podmínka následujících odpovědí alespoň na tři z těchto otázek:

- Většinou se domů ze školy těším NE
- Rodiče ví, jaký mám vztah ke škole NE
- Rád/a si s nimi povídám o čemkoliv NE
- Moji rodiče mají pořád hodně práce ANO
- Společnou dovolenou si s nimi umím užít NE

Nebo je-li odpovězeno alespoň na jednu z otázek uvedeným způsobem a současně zakroužkována odpověď: „Myslím, že rodiče ničím nepotěším.“

Za možnou „oběť šikany“ byli vybráni ti žáky, kteří reagovali alespoň ve třech případech takto:

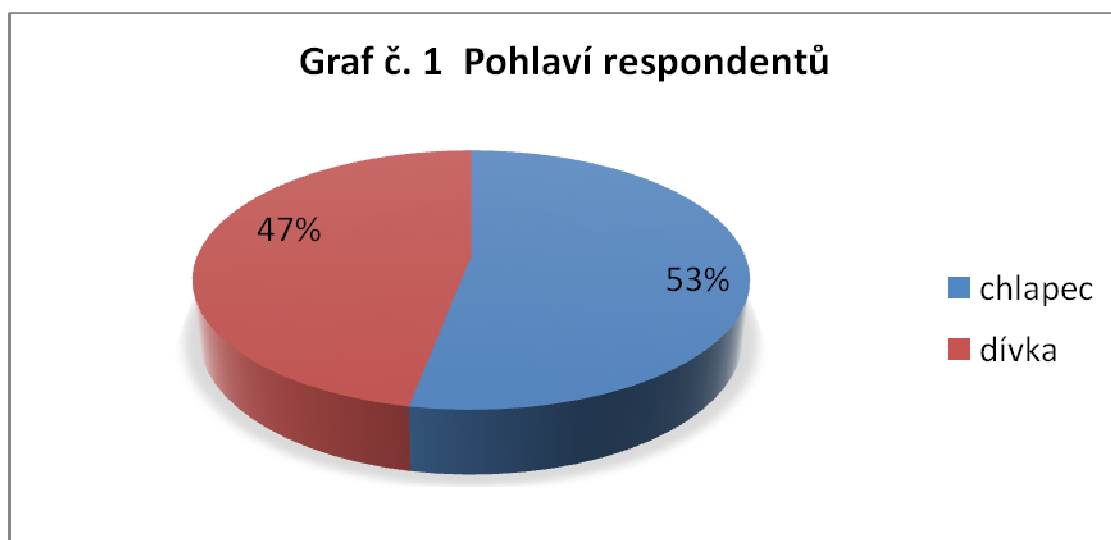
- Ohodnot' sám sebe ve vaší třídě ... „nemám zájem se něčeho účastnit“
nebo „myslím, že třída nemá zájem o moji účast“
- Je ve třídě přátelská atmosféra? NE
- Cítíš se ve třídě osamocen/a? ANO
- Chová se k tobě ve třídě někdo nepřátelsky? ANO
- Ublíží ti někdo? označili min. jednu ze dvou odpovědí
- O přestávce většinou zvolili variantu „a) jsem sám/sama“

Podle mého mínění, je odhalení agresora mnohem obtížnější než si povšimnout šikanovaného dítěte. O jako možném „agresorovi“ můžeme v této práci hovořit o žákovi, který zakroužkoval tyto odpovědi:

- Ohodnot' sám sebe ve vaší třídě vždycky vím, co se ve třídě děje
- O přestávce většinou zlobím spolužáky drobnými naschvály

Tab. č. 1 Pohlaví respondentů

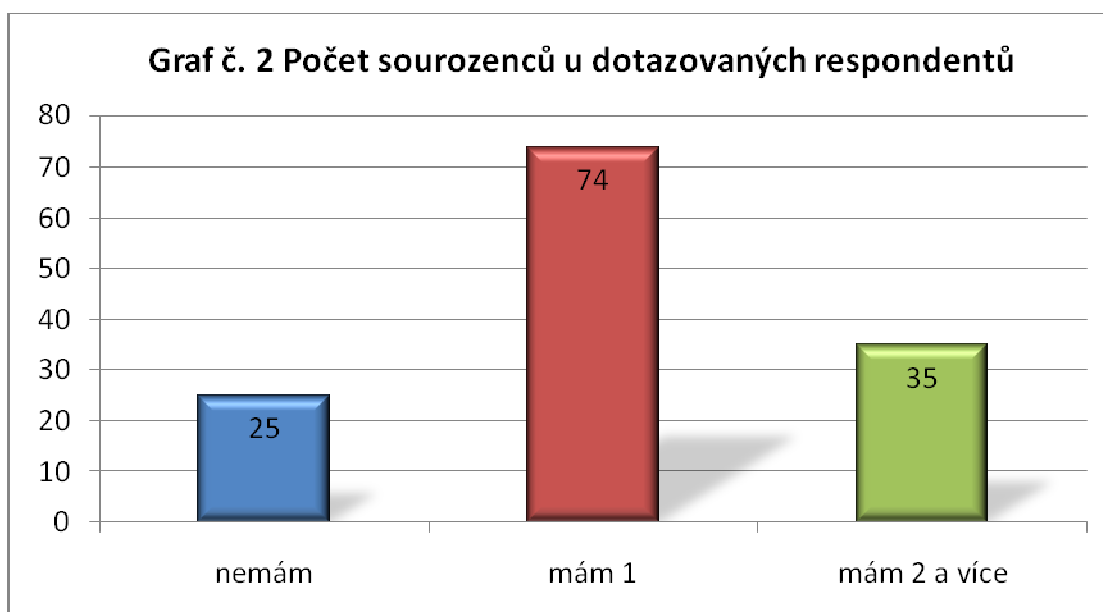
<i>Pohlaví</i>	<i>Absolutní četnost</i>	<i>Relativní četnost (%)</i>
chlapec	71	53
dívka	63	47
Celkem	134	100

Jak je zřejmé z tabulky a grafu č. 1, výzkumný vzorek byl zastoupen chlapci a dívkami téměř ve stejném poměru. Respondentů z řad chlapců bylo 53 % a dívek 47 %. Z celkového počtu 134 žáků představuje 71 žáků chlapce a 63 žáků dívky. Tento jednoduchý výsečový prostorový graf ukazuje, že počet chlapců jen mírně převyšuje počet dívek. Díky tomu, že rozdíl respondentů obojího pohlaví činil pouze osm žáků, jsou další výsledky výzkumu na první pohled srozumitelnější.

Tab. č. 2 Počet sourozenců u dotazovaných respondentů

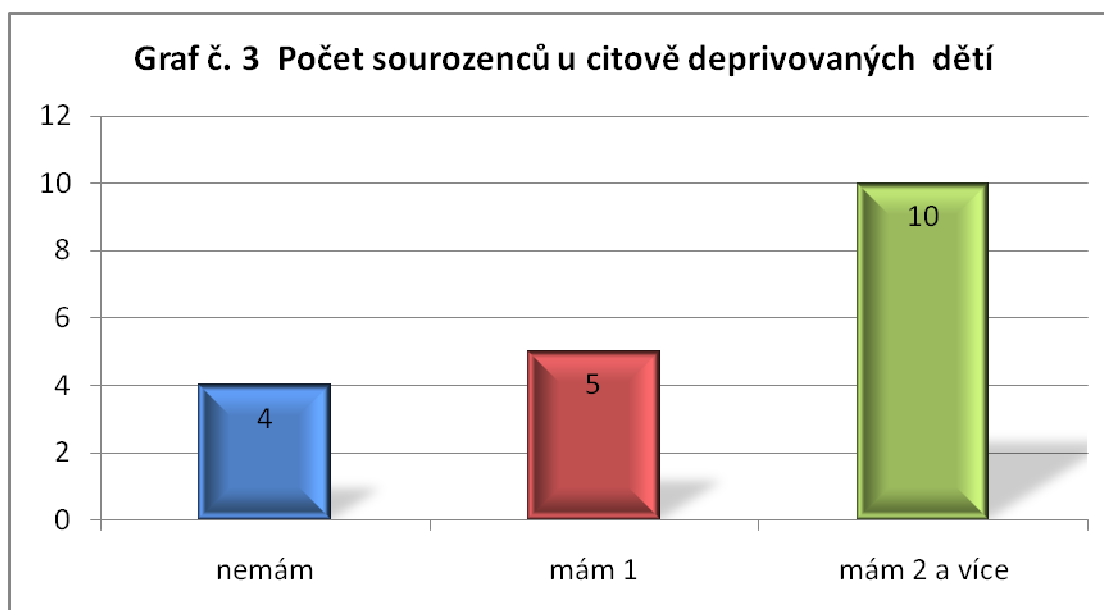
<i>Sourozenci</i>	<i>Absolutní četnost</i>	<i>Relativní četnost (%)</i>
nemám	25	19
mám 1	74	55
mám 2 a více	35	26
Celkem	134	100

Tento graf č. 2 a také výše uvedená tabulka č. 2 přehledně znázorňují, která „skupina“ výrazně převládá. Ze 134 dotazovaných žáků má 74 z nich jednoho sourozence, 35 má 2 a více sourozenců a 25 žáků sourozence nemá. Respondenti mají tedy nejčastěji jednoho sourozence, což lze v současné době, vzhledem k ekonomickým podmínkám rodin, předpokládat. Graf je uveden zejména pro zajímavé porovnání s grafem následujícím, kde jsou již zahrnuti pouze žáci citově deprivovaní. Tento graf nemá přímou souvislost se zkoumanou souvztažností citové deprivace a šikany.

Tab. č. 3 Počet sourozenců u citově deprivovaných dětí

<i>Sourozenci</i>	<i>Absolutní četnost</i>	<i>Relativní četnost (%)</i>
nemám	4	21
mám 1	5	26
mám 2 a více	10	53
Celkem	19	100

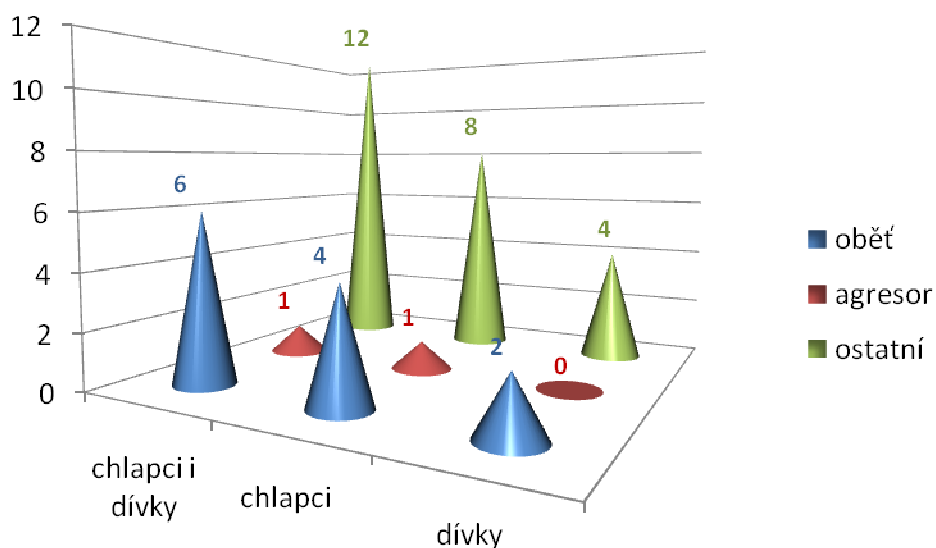
Je patrné z tabulky a grafu č 3, že nejvíce citově deprivovaných dětí pochází z rodin se třemi a více dětmi. Z 19 žáků to je 10. Lze tedy předpokládat, že vznik citového strádání dítěte může také souviset se skladbou rodiny a počtem jejích členů. Markantní rozdíl je možné přičítat snad větší zaneprázdněnosti rodičů a starostem s více dětmi. Graf ukazuje u pěti a vícečlenných rodin až na dvojnásobek oproti rodinám se dvěma dětmi. Z 19 žáků bylo pouze 5 dětí, které mají 1 sourozence a 4 děti, které nemají sourozence ani jednoho. Tento graf nemá přímou souvislost se zkoumanou souvztažností citové deprivace a šikany.

Tab. č. 4 Oběti a agresori z citově deprivovaných dětí

Absolutní četnost	<i>chlapci i dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>dívky</i>
oběť	6	4	2
agresor	1	1	0
ostatní	12	8	4
Celkem	19	13	6

Relativní četnost (%)	<i>chlapci i dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>dívky</i>
oběť	32	31	33
agresor	5	8	0
ostatní	63	61	67
Celkem	100	100	100

Graf č. 4 Oběti a agresori z citově deprivovaných dětí

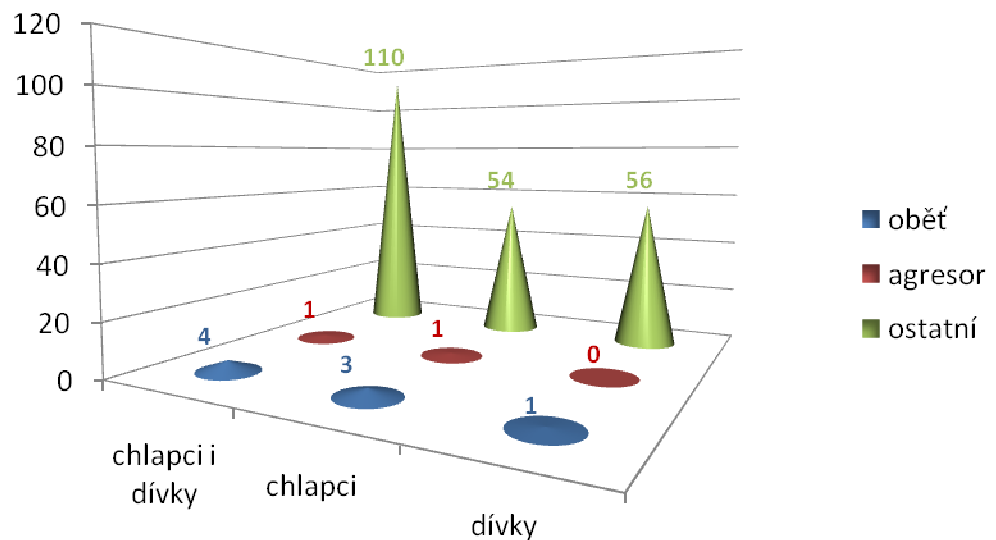
Tabulka a graf č. 4 ukazují podíl obětí a agresorů z citově deprivovaných dětí. Znárodnuje tři skupiny. Chlapce a dívky společně, pouze chlapce a pouze dívky. Další třídění je na oběti, agresory a ostatní citově deprivované děti. Ze všech 19 citově deprivovaných dětí tvoří 6 dětí (37 %) obětí a 1 dítě (5%) agresora šikany. Více obětí bylo zastoupeno chlapci 4 (31 %). I agresor byl 1 chlapec (8 %).

Tab. č. 5 Oběti a agresori u ostatních dětí

Absolutní četnost	<i>chlapci i dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>Dívky</i>
Oběť	4	3	1
Agresor	1	1	0
Ostatní	110	54	56
Celkem	115	58	57

Relativní četnost (%)	<i>chlapci i dívky</i>	<i>chlapci</i>	<i>Dívky</i>
Oběť	3,5	5,2	1,8
Agresor	0,8	1,7	0
Ostatní	95,7	93,1	98,2
Celkem	100	100	100

Graf č. 5 Oběti a agresori u ostatních dětí

Graf č. 5 společně s tabulkou č. 5 jsou v tomto výzkumu stěžejními. Oběti i agresori byli nalezeni i u dětí neoznačených jako citově deprivované. Jejich počet byl velmi nízký. Ze 110 dětí pouze 4 oběti (3,5 %) a 1 agresor (0,8 %). 3 chlapci a 1 dívka byli oběti a agresor byl opět 1 chlapec.

ZÁVĚR

Kvalitativní výzkum jsem považovala za určitou formu předvýzkumu, kde jsem si ujasnila určitou souvztažnost mezi citovou deprivací a šikanou. V rámci kvalitativního výzkumu hovoří vypracované kauzistiky pěti dětí vždy o nepřehlédnutelném citovém strádání v rodině a současně o setkání dětí s šikanou, která se jich bezprostředně dotýká. Závislost je zde patrná.

Zjistit a potvrdit tuto závislost prostřednictvím dotazníků náleželo výzkumu kvantitativnímu. Z výzkumu vyplynulo, že z celkového počtu respondentů 134 dětí, je 19 (14 %) dětí citově deprivovaných. Všechny tyto strádající děti se nestaly obětí nebo agresory šikany. Jak je patrné z tabulky a grafu č. 4, tvořili celkem 37 % (oběti 32 %, agresor 5 %). Je potěšující, že agresor byl nalezen pouze jeden. Z toho lze usuzovat, že jedinec zvládne šikanovat i více dětí současně. Také je možno vyvodit závěr, že se děti často mohou cítit ublížené, ale vůbec nemusí jít o šikanu.

Vznik šikany může mít i jiné příčiny a této skutečnosti závěry vyplývající z dotazníků také odpovídají. Oběti a agresora jsem našla i u dětí, u nichž se neprokázala citová deprivace. Tabulka a graf č. 5 ukazují, že je to však ve velmi malém zastoupení, ze 110 žáků 5 (4,3 %), z toho 4 oběti (3,5 %) a 1 agresora (0,8 %). Závislost citové deprivace s šikanou se i u kvantitativního výzkumu potvrdila.

Z výzkumu rovněž vyplynulo, že vyšší tendenci k vitimitě mají jednoznačně chlapci. I oba nalezení agresori byli chlapci. Zřetelně to znázorňuje opět tabulka i graf č. 4 a č. 5.

Přestože u kvantitativního výzkumu představoval počet respondentů poměrně vysoké číslo a vypovídací schopnost dotazníku nebyla zanedbatelná, nabyla jsem po této zkušenosti s výzkumem názoru, že individuální přístup ke zkoumaným dětem je nezbytný. Při třídění dat z dotazníku jsem stále měla tendenci analyzovat případ od případu. Přiznám se, že některé výsledky byly pro mě až fascinující a já prahla problém toho konkrétního dítěte poznat do hloubky.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Monografie:

- [1] BOURCET, S., GRAVILLONOVÁ, I., *Šikana ve škole, na ulici, doma, Jak bránit své dítě*. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01552-8.

- [2] ČÍRTKOVÁ, L., *Policejní psychologie*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-475-3.

- [3] GAJDOŠOVÁ, E., HERÉNYIOVÁ, G., *Rozvíjení emoční inteligence žáků, Prevence šikanování, intolerance a násilí mezi dospívajícími*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-115-8.

- [4] HARTL, P., *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. 1. vydání, s. 252. ISBN 80-7178-803-1.

- [5] HARTL, P., *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. 1. vydání, s. 271. ISBN 80-7178-803-1.

- [6] HENDL, J., *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. ISBN: 80-7367-040-2.

- [7] CHRÁSKA, M., *Metody pedagogického výzkumu, základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.

- [8] JANDOUREK, J., *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. s. 183. ISBN 80-7178-535-0.

- [9] KOLÁŘ, M., *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X.

- [10] KYRIACOU, CH., *Řešení výchovných problémů ve škole*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-945-3.
- [11] MATĚJČEK, Z., *Co děti nejvíce potřebují*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178 - 853-8.
- [12] MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J., *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace*. Praha: Psychiatrické centrum, 1997. ISBN 80-85121 -89-1.
- [13] MATOUŠEK, O., *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-771-X.
- [14] MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., KODYMOVÁ, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-73-67-002-X.
- [15] MUSILOVÁ, M., *Případová studie jako součást pedagogické praxe*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0749-3.
- [16] NOVÁK, T., CAPPONI, V., *Sám proti agresi*. Praha: Grada, 1996. ISBN 80-7169 -253-0.
- [17] POKORNÝ, J., *Úspěšnost zaručena, Jak efektivně zpracovat a obhájit diplomovou práci*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2004. ISBN 80-7204-348-X.
- [18] PÓTHE, P., *Dítě v ohrožení*, Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-21-8.

- [19] PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J., *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4.
- [20] ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- [21] ŠVEC, V., *Pozvání do metodologie pedagogického výzkumu, pracovní sešit*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2006. ISBN 80-7315-121-9.
- [22] VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.
- [23] VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2002. 3. vydání, str. 320 – 350. ISBN 80-7178-678-0.
- [24] VYMĚTAL, J., *Úzkost a strach u dětí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-830-9.

Internetové zdroje:

- [25] ČESKÁ RADA DĚTÍ A MLÁDEŽE. *Úmluva o právech dítěte* [online]. [cit. 2008-05-01]. Dostupný z WWW: <http://www.crdm.adam.cz/publikace/umluva/umluva.htm>.
- [26] PEDAGOGICKÁ FAKULTA MASARYKOVY UNIVERZITY, Katedra psychologie. *Úvod do vývojové psychologie, Prof. PhDr. Rudolf KOHOUTEK, CSc.* [online]. [cit. 2008-05-02]. Dostupný z WWW: [http://www.ped.muni.cz/wpsy/stud_materialy/koh_vyv_ps.htm# 3. VÝVOJOVÁ](http://www.ped.muni.cz/wpsy/stud_materialy/koh_vyv_ps.htm#3_VYVOJOVA).

SEZNAM OBRÁZKŮ

Graf č. 1	Pohlaví respondentů	41
Graf č. 2	Počet sourozenců u dotazovaných respondentů	42
Graf č. 3	Počet sourozenců u citově deprivovaných dětí	43
Graf č. 4	Oběti a agresoři z citově deprivovaných dětí	44
Graf č. 5	Oběti a agresoři u ostatních dětí	45

SEZNAM TABULEK

Tab. č. 1	Pohlaví respondentů	41
Tab. č. 2	Počet sourozenců u dotazovaných respondentů	42
Tab. č. 3	Počet sourozenců u citově deprivovaných dětí	43
Tab. č. 4	Oběti a agresori z citově deprivovaných dětí	44
Tab. č. 5	Oběti a agresori u ostatních dětí	45

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P1	Dotazník
------------------	----------

PŘÍLOHA P 1: DOTAZNÍK

VE ŠKOLE – JAKO RYBA VE VODĚ?

1. Zakroužkuj, jsi CHLAPEC DÍVKA
2. Označ kroužkem odpověď:
mám a) 10 let b) 11-12 let c) 13 let a více
3. Sourozence a) nemám b) mám 1 c) mám 2 a více
4. Odpověz na následující otázku ANO nebo NE (odpověď na každou otázku zakroužkuj):
Většinou se domů ze školy těším.	ano	-	ne
Rodiče ví, jaký mám vztah ke škole.	ano	-	ne
Rád/-a si s nimi povídám o čemkoliv.	ano	-	ne
Moji rodiče mají pořád hodně práce.	ano	-	ne
Společnou dovolenou si s nimi umím užít.	ano	-	ne
5. Rodičům udělám radost (můžeš zakroužkovat i více odpovědí):
a) dobrou známkou b) malým dárkem c) když jim s něčím pomohu
d) něčím jiným (napiš čím) e) myslím, že je ničím nepotěším
6. Ohodnoť sám sebe ve vaší třídě (vyber a zakroužkuj jen jednu odpověď):
a) vždycky vím, co se ve třídě děje
b) občas se k něčemu přidám
c) akcí ve třídě jsem se jen párkrát zúčastnil
d) myslím, že třída nemá zájem o moji účast
e) nemám zájem se něčeho účastnit
7. Je ve třídě přátelská atmosféra? ano - ne
8. Cítíš se ve třídě osamocen/-a? ano - ne
9. Chová se k tobě ve třídě někdo nepříjemně? ano - ne
10. Jestli ano, cítíš se z toho:
a) vystrašeně b) naštvaně c) ubližuje ti to d) příliš ti to nevádí
11. Ublíží ti někdo a) fyzicky (pohlavky, postrkování, kopání, bere ti věci,...)
b) psychicky (posmívá se, vyhrožuje, zesměšňuje před ostatními,...)
12. Pokud ti někdo ublížil, byl to:
CHLAPEC DÍVKA
13. O přestávce většinou (zakroužkuj jednu odpověď):
a) jsem sám/sama b) povídám si s kamarády c) zlobím spolužáky drobnými nashvály
d) snažím se rozptýlit a tak škádlím spolužáky e) odpočívám v lavici